

GALERIUSZ.
CESARZ, WÓDZ I PRZEŚLADOWCA

ROBERT SUSKI

GALERIUSZ.
CESARZ, WÓDZ
I PRZEŚLADOWCA

hořini

Recenzent naukowy:
Prof. dr hab. Rafał Kosiński

Redakcja:
Aldona Ibek

Korekta:
Anna Nowak

Wydanie publikacji dofinansowane przez
Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku



Marka Homini jest częścią
Wydawnictwa Benedyktynów Tyniec

Wydanie I: Kraków 2016

ISBN 978-83-7354-660-8

© Copyright by Robert Suski
© Copyright for this edition by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-90,
tel./fax: +48 (12) 688-52-95
e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl
zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:
Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

Książkę dedykuję mojej mamie Marii i Kubusiowi

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Rozdział I: Źródła	17
1.1. Laktancjusz i Euzebiusz z Cezarei	18
1.2. Panegiryki łacińskie	26
1.3. Brewiarzyści i problem „Kaisergeschichte”	29
1.4. Historie. Ammianus Marcellinus, Zosimos i Petros Patrikios. „Origo” .	42
1.5. Kroniki	49
1.6. Inne źródła	52
Rozdział II: Cesarstwo Rzymskie w drugiej połowie III wieku	53
2.1. Kryzys III wieku. Od Maksymina Traka po Galiena	53
2.2. Od Galiena po Dioklecjana	68
2.3. Rządy Dioklecjana (do 293 roku).	71
Rozdział III: Przed wstąpieniem na tron. Pochodzenie Galeriusza.	91
Rozdział IV: Galeriusz cezarem. Wojna rzymsko-perska (296–299)	121
4.1. Wojna w Górnym Egipcie	122
4.2. Początek wojny z Persją. Do klęski w bitwie między Carrhae i Callinicum	126
4.3. Upokorzenie Galeriusza	134
4.4. Od Armenii po Nisibis.	150
4.5. Czy Galeriusz zdobył Ktezyfont?	166
4.6. Od zdobycia Nisibis do zawarcia pokoju	181
Rozdział V: Wojny z Karpami i Persecutor Christianorum	189
5.1. Wojna z Karpami	189
5.2. Prześladowanie chrześcijan	203
Rozdział VI: Vicenalia w Rzymie. Abdykacja Dioklecjana. Wybór nowych cesarów	239
6.1. Tryumf Dioklecjana	239

SPIS TREŚCI

6.2. Abdykacja Dioklecjana	244
6.3. Wybór nowych cesarzy	261
6.4. Pozycja Dioklecjana po abdykacji.	277
Rozdział VII: Gra o tron. Od abdykacji Dioklecjana do „konferencji” w Carnuntum	279
7.1. Uzurpacja Konstantyna Wielkiego	279
7.2. Rebelia Maksencjusza	293
7.3. Konflikt Galeriusza z Maksencjuszem. Wyprawy Sewera na Italię (306–307).	300
7.4. Imperium kontratakuję. Wyprawa Galeriusza na Italię (307 r.). . .	313
7.5. Zjazd w Carnuntum (308 r.)	322
Rozdział VIII: O śmierci prześladowcy. Okoliczności śmierci Galeriusza . .	337
8.1. Od śmierci Maksymiana Herkulijskiego do śmierci Galeriusza. . .	338
8.2. Zakończenie prześladowań chrześcijan	342
8.3. Gniją trzewia (...) we wnętrzu lęgną się robaki.	349
8.4. Losy rodziny Galeriusza po jego śmierci	371
Zakończenie.	375
Bibliografia	379

Wykaz skrótów

- AE – *L'Année épigraphique* 1888–
C.Th. – *Codex Theodosianus*.
CAH – *The Cambridge Ancient History*.
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. 1–, Berlin 1863–
CJ – *Codex Justinianus*.
HA – *Historia Augusta*.
ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. 1–3, red. H. DESSAU, Berlin 1892–1916.
PLRE – *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1–3, red. A.H.M. JONES, J.R. MARTINDALE, J. MORRIS, Cambridge 1971–1992.
RGDS – *Res Gestae Divi Saporis*.
RIC – *The Roman Imperial Coinage*, vol. 1–10, red. C.H.V. SUTHERLAND, H. MATTINGLY, E.A. SYDENHAM et al., London 1923–1994.
TAM – *Tituli Asiae Minoris*, Wien 1901–

Lista skrótów podstawowych źródeł

Źródła antyczne skracane są zgodnie z Der Neue Pauly (DNP) i Thesaurus Linguae Latinae (TLL). Wśród najczęściej spotykanymi w pracy skrótami są:

- AMM. – AMMIANUS MARCELLINUS, *Res gestae*
ARN. *Adv. Gent.* – ARNOBIUS, *Adversus nationes*
ATHAN. *Vit. Anton.* – ATHANASIUS, *Vita Antonii*
AUG. *C. Cresc.* – AURELIUS AUGUSTINUS, *Contra Cresconium grammaticum*
AUG. *Civ. Dei.* – AURELIUS AUGUSTINUS, *De civitate Dei*
AUG. *Serm.* – AURELIUS AUGUSTINUS, *Sermones genuini*

- AUR. VICT. *Caes.* – AURELIUS VICTOR, *Liber de Caesaribus*
- CASS. DIO – CASSIUS DIO, *Historia Romana*
- Chron. Pasch.* – *Chronicon Paschale*
- CYPR. *Ad Donat.* – THASCHUS CÆCILIVS CYPRIANVS, *ad Donatum*
- CYPR. *Ad Demtr.* – THASCHUS CÆCILIVS CYPRIANVS, *ad Demetrianum*
- CYPR. *Epist.* – THASCHUS CÆCILIVS CYPRIANVS, *Epistulae*
- CYPR. *Mort.* – THASCHUS CÆCILIVS CYPRIANVS, *de Mortalitate*
- Epit.* – *Epitome de Caesaribus*
- EUNAP. *V. Soph.* – EUNAPIVS, *Vitae sophistarum*
- EUS. *Chron.* – EUSEBIVS, *Chronicon [versio Armeniaca]*
- EUS. *Hist. eccl.* – EUSEBIVS, *Historia Ecclesiastica*
- EUS. *Mart. Pal.* – EUSEBIVS, *De Martyribus Palaestinae*
- EUS. *V. Const.* – EUSEBIVS, *De vita Constantini*
- EUTROP. – EUTROPIVS, *Breviarium ab urbe condita*
- EVAGR. *Hist. Eccl.* – EVAGRIVS SCHOLASTICVS, *Historia ecclesiastica*
- FEST. *Brev.* – RUFVS FESTVS, *Breviarium rerum gestarum populi Romani*
- GREG. NAZ. *Ep.* – GREGORIVS NAZIANZENVS VEL THEOLOGVS, *Epistulae*
- HEROD. – HERODIANVS, *Ab excessu divi Marci*
- HIER. *Chron.* – HIERONYMVS, *Chronicum Eusebii ab Hieronymo retractatum ad annum Abrahae 2395*
- HIER. *Vir. Ill.* – HIERONYMVS, *de viris illustribus*
- Hist. Aug.* – *Scriptore Historiae Augustae*
- IORD. *Get.* – IORDANES, *De origine actibusque Getarum*
- IORD. *Rom.* – IORDANES, *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*
- IUL. *Caes.* – FLAVIVS CLAVDIVS IULIANVS APOSTATA, *Caesares*
- LACT. *Div. Inst.* – L. CAECILIVS FIRMIANIVS LACTANTIVS, *Divinae institutiones*
- LACT. *Mort. Pers.* – L. CAECILIVS FIRMIANIVS LACTANTIVS, *De mortibus persecutorum*
- LIB. *Or.* – LIBANIOS, *Orationes*

LISTA SKRÓTÓW PODSTAWOWYCH ŹRÓDEŁ

LYD. <i>Mens.</i>	– IOHANNES LYDOS, <i>De mensibus</i>
MAL.	– IOANNES MALALAS, <i>Chronographia</i>
OPTATUS MILEV	– OPTATUS, <i>De schismate donatistarum</i>
<i>Orig.</i>	– ANONYMUS VALESIANUS, <i>Origo Constantini</i>
OROS.	– OROSIUS, <i>Historiae adversus paganos</i>
<i>Pan. Lat.</i>	– <i>XII panegyrici Latini</i>
PHILOSTORG. <i>Hist. Ecc.</i>	– PHILOSTORGIUS, <i>Historia ecclesiastica</i>
PHOT.	– PHOTIUS, <i>Bibliotheca</i>
PONT. <i>V. Cypr.</i>	– PONTIUS, <i>Vita Cypriani</i>
PROC. <i>Aed.</i>	– FLAVIUS PROCOPIUS, <i>De aedificis</i>
PROC. <i>Anect.</i>	– Flavius Procopius, <i>Historia arcana</i>
PROC. <i>Bell.</i>	– Flavius Procopius, <i>De bellis</i>
PRUD. <i>C. Symm.</i>	– AURELIUS PRUDENTIUS CLEMENS, <i>Contra Symmachum</i>
SEN. <i>Ira</i>	– L. ANNAEUS SENECA, <i>De Ira</i>
SID. APOL. <i>Carm.</i>	– G. SOLLIUS MODESTUS SIDONIUS APOLLINARIS, <i>Carmina</i>
SOC. <i>Hist. Eccl.</i>	– SOCRATES SCHOLASTICUS, <i>Historia ecclesiastica</i>
SOZ. <i>Hist. Eccl.</i>	– SOZOMENOS, <i>Historia ecclesiastica</i>
STRAB.	– STRABON, <i>Geographica</i>
SUET. <i>Caes.</i>	– C. SUETONIUS TRANQUILLUS, <i>De vita Caesarum</i>
SYNC.	– GEORGIUS SYNCELLUS, <i>Ecloga chronographica</i>
ZON.	– IOANNES ZONARAS, <i>Epitome historiarum</i>
ZOS. <i>Hist.</i>	– ZOSIMOS, <i>Historia nova</i>

Wstęp

Galeriusz nie jest postacią znaną zwykłym ludziom. Zapewne większość studentów historii nie ma pojęcia, kim był. Dobrze wiem, że nawet ci, którzy przygotowują się do zdania egzaminu kursowego z historii starożytnej na pierwszym roku mają spore problemy ze skojarzeniem owego cesarza. Nic w tym jednak dziwnego. Mimo, że Galeriusz rządził aż 18 lat, to zawsze pozostawał w cieniu swojego teścia Dioklecjana (do 305 roku), a następnie został przyćmiony przez Konstantyna Wielkiego. Do dzisiaj nie przetrwało też wiele budowli związanych z Galeriuszem. Łuk w Tesalonikach nie przyciąga zbyt wielu turystów, jeszcze mniej osób fatyguje się do małego serbskiego miasteczka Gamzigrad, gdzie znajdują się pozostałości po rezydencji zbudowanej przez tego cesarza. Najbardziej ów cesarz mógłby być kojarzony z porfirowymi posągami tetrarchów, które zostały wbudowane w fasadę Bazyliki św. Marka w Wenecji. Tyle, że ze względu na czas i technikę wykonania, wszystkie postacie władców są do siebie bardzo podobne, a więc Galeriusz pozostaje tam anonimowy. Najbardziej jednak, można kojarzyć Galeriusza z antychrześcijańską polityką jego teścia – Dioklecjana. Część źródeł widziało w nim wręcz inicjatora Wielkiego Prześladowania chrześcijan, aczkolwiek to przekonanie zostało zakwestionowane już przez poprzednie pokolenie badaczy. Nawet, wydawało by się, najważniejsza decyzja jaką podjął Galeriusz, czyli oficjalne zakończenie prześladowań znalazło się w cieniu listu, który wysłał Licyniusz do namiestników wschodnich prowincji po pokonaniu Maksymina Daji i jest znany jako „Edykt mediolański”.

O ile brak pamięci o Galeriuszu nie jest, jak już wspomniałem, czymś dziwnym i jest to nawet zrozumiałe, to sama postać cesarza jest intrygująca. Był on jednym z uczestników nieudanego modelu władzy jakim była tetrarchia, która w założeniu miała być rozwiązaniem największej bolączki państwa rzymskiego w III wieku, czyli braku stabilizacji władzy. Dopóki rządy

sprawował Dioklecjan, system doskonale się sprawdzał, jednakże w momencie, gdy władzę objął Galeriusz tetrarchia doznała załamania i kolapsu.

Nie był jednak Galeriusz władcą jedynie porażek i upadków. Należy pamiętać, że to właśnie on odniósł ostatecznie rzymskie zwycięstwo nad Persami w IV–V wieku. Jego wiktoria sprawiła, że państwo rzymskie przez dziesięciolecia znajdowało się w defensywie. Był jednym z władców, którzy od początku sprawowania władzy do jej końca należeli do pomału odchodzącego pogańskiego świata. Samą wojnę z chrześcijanami prowadził mało intensywnie, na koniec sam przyznał, że walkę tę przegrał, ostatecznie kończąc prześladowania wydaniem edyktu tolerancyjnego. Galeriusz był więc świadkiem i uczestnikiem zmian, jakie zachodziły w rzymskim państwie, które w czasach Dioklecjana i Konstantyna Wielkiego uległo radykalnemu przekształceniu.

Moja książka jest pracą naukową, ale ani przez chwilę w trakcie jej powstawania nie zapomniałem o czytelniku, który może nie być specjalistą historii starożytnej. Stąd zasadniczą część pracy otwiera rozdział, ukazujący sytuację cesarstwa w chwili narodzin Galeriusza. Ma to za zadanie wprowadzić czytelnika w świat, w którym kształtował się przyszły władca. Niemniej jednak mam nadzieję, że dalsza część narracji będzie zrozumiała zarówno dla zwykłego miłośnika historii, jak i koleżanek oraz kolegów specjalistów.

Niniejsza publikacja jest powrotem po latach do postaci Galeriusza. Po raz pierwszy zetknąłem się z nim, kiedy przed dwudziestu laty prof. E. Wipszycka zaproponowała mi, abym w ramach pracy magisterskiej napisał biografię tego władcy. Podjąłem się tego wyzwania. Powstała wówczas praca magisterska, którą w 1997 roku obroniłem w Instytucie Historycznym UW. Na podstawie mojej pracy magisterskiej powstały trzy artykuły, które były publikowane w dwóch pierwszych numerach „Chrześcijaństwa u schyłku starożytności”. Oczywiście obecna książka została w bardzo dużym stopniu napisana od nowa i w niewielkim stopniu przypomina jej pierwotną wersję sprzed lat. Przede wszystkim dlatego, że w ciągu ostatnich lat wiele napisano na ten temat, burząc czasami funkcjonujące latami mity. W tamtej pracy za aksjomat przyjmowałem, w ślad za mainstreamem badaczy późnorzymskiej historiografii, istnienie tzw. *Kaisergeschichte*. W świetle artykułu R.W. Burgessa z 2005 roku wydaje mi się, że to źródło było jednak fantomem wytworzonym przez współczesną historiografią. To znacznie zmienia mój wcze-

śniejszy pogląd na źródłowe opisy panowania Galeriusza. Wielkim cieniem na opis panowania tetrarchii kładą się też książki i artykuły T.D. Barnesa. Wiele z jego pomysłów jest ciekawych, inne natomiast kompletnie nietrafione i pozbawione sensu. Nieraz będę z jego ustaleniami polemizował. Na początku obecnego wieku opublikowano także monumentalną monografię panowania Dioklecjana autorstwa W. Kuhoffa. Ukazała się także pierwsza od powstania *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE) biografia Galeriusza autorstwa W. Leadbettera. Wydana została w serii biografii cesarskich wydawnictwa Routledge, co jednak, jak się okazuje, nie pozwala przyjąć owego dzieła zupełnie bezkrytycznie i bezdyskusyjnie. Kiedy powstawała moja praca magisterska, dopiero były publikowane pierwsze wyniki badań archeologicznych z Felix Romuliana (Gamzigradu) – miejsca narodzin cesarza, w którym w latach późniejszych wniósł swój wielki pałac, którego pozostałości dziś są udostępnione dla zwiedzających. Nieskromnie jednak powiem, że zaskoczyło mnie jak wiele z moich ówczesnych wniosków i spostrzeżeń ciągle uważam za racjonalne i dojrzałe.

W tym miejscu chciałbym podziękować dr. Michałowi Baranowskiemu za dyskusje podczas pisania tej książki. Były one niezmiernie inspirujące. Praca ta nie powstałaby w obecnej postaci bez pomocy mgr Magdaleny Gąsowskiej. Chciałbym też podziękować za uwagi do pracy prof. Ewie Wipszyckiej i dr. hab. Rafałowi Kosińskiemu, którzy czytali pierwotną wersję tej monografii. Dziękuję również dziekanowi wydziału Historyczno-Socjologicznego Uniwersytetu w Białymstoku dr. hab. Joannie Sadowskiej za dofinansowanie druku mojej pracy oraz **Wydawnictwu Benedyktynów Tyniec** i opatowi Szymonowi Hiżyckiemu za wydanie jej, a pani Aldomie Ibek za redakcję językową pracy.